

Ulla-Britt Wennerström:

Den kvinnliga klassresan

Göteborg Studies in Sociology
No 19, 2003

ISBN: 91-974437-5-1

Vilka är kvinnors erfarenheter av uppåtgående social rörlighet? Hur är den kvinnliga klassresan möjlig och vad är avgörande för en sådan väg genom livet? Med dessa frågor inleder Ulla-Britt Wennerström sin avhandling *Den kvinnliga klassresan*. Klassresan är därmed bestämd som, med Wennerströms ordval, "kvinnors sociala förflyttning mellan positioner, deras erfarenheter, strategier, och den sociala rörlighetens villkor".

Avhandlingen bygger på livshistoriska intervjuer med 14 kvinnor födda och uppväxta i arbetarklassen på orter i varierande storlekar från norr till söder i Sverige. Samtliga bor idag i storstäder. Merparten av dem är födda sent 1940- och tidigt 1950-tal. De har alla genomgått högskole- eller universitetsutbildningar och gjort professionella karriärer inom områden som utbildning, kultur, social omsorg och politik.

När de intervjuas har de hunnit långt i yrkeskarriären. De är där till alla mödrar med erfarenhet av skilsmässor. Läsaren möter således kvinnliga klassresenärer med akademiska utbildning, familj och barn och yrkeskarriärer. Wennerströms avhandling utgör otvetydigt ett mycket viktigt bidrag till social rörlighetsforskning om de 5 procent kvinnor som med ursprung i arbetarklassen har tagit sig till högre tjänstemannapositioner.

Metodologin tar sin utgångspunkt i avgörande förbindelser mellan det levda livet och den berättade historien om detta liv. Avhandlingen avser livsvillkor och erfarenheter, inte diskurser. Med andra ord intresserar den sig för relationerna mellan de sammanhang som livet blivit till i, den berättande människans förmåga att förstå sitt liv i dessa sammanhang och forskarens, i detta fall Wennerströms,

förmåga att lyssna till och förklara och tolka denna komplexitet. Det kräver i sin tur en kombination av empiri (individens livshistoria och dess strukturella förutsättningar och sammanhang) och tolkning via teoretisk analys. Med andra ord ett sökande efter homologier. Allt för att nå fram till, som Wennerström formulerar det, en *realistisk förståelse* av den kvinnliga klassresan.

Den metodologiska övertygelsen är starkt förbunden med valet av sociologisk teori. Wennerström har valt den kritiska realismens ståndpunkt och i synnerhet den engelska sociologen Margaret S. Archers variant av denna realism. Men också andra teoretiker tillämpas, till exempel Pierre Bourdieu. Några exempel på viktiga antaganden om verkligheten, samhällets och människans natur är:

▮ att sociohistoriska villkor är avgörande för människans tillblivelse som människa och rymmer såväl sociala och kulturella som individuella och personliga dimensioner. Struktur blir lika avgörande som praktiker, handlingar och agentskap.

▮ att det sociologiska kunskapsintresset gäller svar på frågorna "varför?" och "hur?". I detta fall varför och hur social rörlighet sker och med vilka konsekvenser.

▮ att vetenskaplig kunskap produceras i en öppen och föränderlig värld. Vetenskaplig kunskap är socialt, tidsmässigt och kontextuellt konstruerad.

▮ att forskning kräver teoretiska slutledningar och tankeoperationer

▮ att individ/samhälle, empiri/teori och konkret/abstrakt förbinds i förståelsen av varför studiens arbetarklasskvinnor blir klassresenärer och hur det hanterar denna resa.

▮ att analysera empiri är att teoretiskt rekonstruera den.

Följande formulering av Andrew Sayer sammanfattar på ett bra sätt Wennerströms metodologiska och teoretiska grund:

What causes something to happen has nothing to do with the number of times we have observed it happening. Explanation depends instead on identifying causal mechanisms and how they work, and discovering if they have been activated and under what conditions.

Följaktligen måste kausalitet sökas i relationen mellan strukturella omständigheter och aktörers aktiva handlingar. Eller, som det heter i den sociologiska vokabulären: i "öppna villkor" söks orsakssambanden "främst i den transfaktiska intransitiva delen av verkligheten, och inte som i positivismen i förekomsten av regelbundna sammanfall av observerbara händelser". Archer intresserar sig för såväl *strukturella villkor* (relationer mellan positioner i den sociala fördelningen av materiella resurser) och *kulturella strukturer* (överensstämmelser och icke-överensstämmelser mellan olika skrivna och oskrivna regler i ett samhälle) som *agentskap* (för-

mågan att formulera projekt och upprätta handlingsstrategier för att nå dem).

I detta sammanhang är begränsningar och möjliggörande relationella aspekter av verkligheten. Här verkar två interrelaterade krafter: "strukturellernas mekanismer" respektive "människornas projekt". Relationen, eller interaktionen, mellan handlande agenter och strukturella och kulturella villkor är således central i Wennerströms avhandling. Ansatsen kallas *morfogenetisk*. Olika slags emergenta kausala egenskaper finns i och genom relationen och dess utfall. Det är i detta teoretisk-metodologiska kraftfält som den empiriska beskrivningen och analysen av klassresan utspelas.

Med hjälp av Archer betonar Wennerström särskilt betydelsen av agentskap liksom emotioner och identitet: "att människor alltid tillför något eget, som dels kan ses som tidsbundet och möjliggjort av rådande samhällsvillkor, och dels som uttryck för en individuell och subjektiv inriktning i livet". Agentskap innebär förmågan att reflektera över villkor och sammanhang och därigenom möjligheten att kreativt designa om sociala miljöer, villkor, institutioner. Hur människan erfar och möter omgivningen är avgörande för agerande och identitet. Här betonas särskilt den "inre interaktionsprocess" och "inre dialog" som ger vägledning för handlingarna. Wennerströms intresse för den kvinnliga klassresenären rymmer de

mänskliga handlingarnas "känslomässiga grund". "Känslor vägleder", skriver hon, "agerandet i sociala situationer i strävan efter såväl yttre som inre balans i livet". Känslorna skall emellertid ses i relation till den kritiska realismens grundfundament: det *finns* en verklighet som ger upphov till känslorna. "Emotions are about something in the world", skriver Archer, och: "they are effective modes of awareness of situation". Denna insikt relateras till fenomen som erkännande och egenvärde. Också den inre dialogen utgör ett emergent strata som Wennerström tydliggör analytiskt och empiriskt. Den subjektiva förmågan är avgörande för såväl personlig som social identitetsutveckling.

Klass och kön i klassresenärernas liv är något de *blir, förkroppsligar* och *agerar ut* och, därmed, *erfar — känner*. Det genusociala är därmed också något som kan hanteras och förändras. Inte bara socialt, ekonomiskt och kulturellt utan, åter, också emotionellt. Känslor återkommer i avhandlingens alla delar och vrår. Med hjälp av Steven Wainright argumenterar Wennerström även för ett *emotionellt kapital*: kraften och förmågan att agera.

Avhandlingens empiri om och analys av den kvinnliga klassresan är disponerad i fem kapitel. Dessa, vilka måste läsas och förstås i relation till varandra, betonar mot bakgrund av avhandlingens urval av undersökningssubjekt, teoretiska och metodologiska vägval och

avgränsningar olika undersökningsområden med relevans för studiens vägledande frågor och syfte: den kvinnliga klassresans hur och varför, yrkeskarriärens erfarenheter och strategier, äktenskap, familj och barn, klasresans betydelse för barn, föräldrar, profession och samhälle och klassresa som identitet: agent-skap och sociokulturellt öde.

I kapitel 4, *Av egen kraft — drivkrafter och strävan hos kvinnliga klassresenärer*, fokuseras hur och varför de studerade arbetarklasskvinnorna blir klassresenärer. Svaren, eller de emergenta krafterna eller mekanismerna, är många, interrelaterade och ambivalenta. Uppväxten präglas å ena sidan av grundtrygghet och hårt arbetande och ansvarstagande mödrar och å andra sidan av starka känslor av social och ekonomisk orättvisa, "vi" och "dom", utsatthet och brist. I vissa fall också av faders rädsla för döttrar med egna åsikter, viljor och vägval. Och så den egna kraften producerad under dessa villkor: skötsamhet och ordentlighet, lust att läsa, skolframgångar och investeringar i kultur och utbildning. Inte minst vägleds kvinnorna av revanschlusta gentemot uppväxtmiljöns brister och den traditionella kvinnorollen. Här finns en stark längtan bort och förhoppningar om ett bättre och annorlunda liv. Förkroppsligad ilska och aggressioner hör också till bilden. I Archers anda synliggör Wennerström på ett föredömligt sätt hur strukturella förutsättningar — uppväxtmiljö

och ett skolsystem som gör det möjligt för studiens unga kvinnor att bli klassresenärer — samspelar med "inre känslomässiga och subjektiva elaborering". Men klassresan lämnar inte ursprunget bakom, det lever kvar. De kvinnliga klassresenärerna vill också betala tillbaka och göra föräldrarna, inte minst mödrarna, stolta.

I kapitel 5, *Yrkeskarriär med förnuft och känsla*, riktas intresset mot resenärernas yrkeskarriärer. Wennerström ser dessa som ett uttryck för "frihetens möjligheter" men också dess "gränser". Den kvinnliga klassresan har sina "möjlighetskostnader". Den "rätta" mannen, det "rätta" jobbet och den "rätta" arbetsplatsen är en krävande och svårhanterlig kombinationsstrategi. Kvinnorna förundras över sin klassresa och yrkesmässiga position.

Å ena sidan har yrkesframgångarna gett dem självtillit. Genom hanterandet av åtskilliga kvalfyllda situationer och personlig övervin-nelse har de tillägnat sig en ny identitet — ett agentskap. Å andra sidan rymmer den professionella tilltron även tvivel. Vem är jag? Hur var detta möjligt? Förhållningssättet i yrket är ambitiöst och väglett av plikt och ansvar. Man bevisar rätten till sin position genom duktighet. Med yrkesframgångarna kommer livsglädje och stolthet. Den ambitiösa satsningen på yrkeskarriären ska också gå ihop med familjen. De kvinnliga klassresenärerna erfar den stora yrkesarbetsbördan och det

omfattande familjeansvaret som "ett gummiband tänjt till bristningsgränsen". Men trots dessa känslor av ambivalens och otillräcklighet är yrkeskarriärerna i huvudsak något mycket positivt.

I Kapitel 6, *Klassresa och äktenskap*, behandlas äktenskapliga relationers betydelse i kvinnornas liv och klassresa. Det visar sig att det är svårt med kärlek som ömsesidigt erkännande mellan två subjekt. Kärlek är inte någon given kraft för "frigörelse och handlingskraft". Den kan vara "källa till liv" men också "dödlig fara". Kvinnorollen har medfört anpassning till männens krav och livsomständigheter. Till följd av ett omfattande reproduktionsansvar har de kvinnliga klassresenärerna ofta fått utplåna delar av sin personliga identitet. Med egen yrkeskarriär "sätts mycket i rörelse av makt- och dominansförhållanden inom äkten-skapet" och "påverkar den inbördes relationen". Också i denna analys betonar Wennerström den inre dialogens elaborering av förnuft och känsla liksom olika och mångfaceterade erfarenheter: möjligheter och begränsningar i vilka klass- och kön möts i skilda världar.

Den egna karriären leder till skilsmässa och personlig och social utveckling. De flesta av resenärerna är omgifna. Ingen av dem lever vid intervju tillfället med en man ur arbetarklassen. Även om mötet med en medelklassvärld ofta leder till en återerövring av positiva aspekter av det egna sociala ursprunget hör

uppenbarligen inte ursprungsmiljöns män dit. Kärlek rör sig uppenbarligen inte slumpmässigt över klassgränserna. Wennerströms analys blottlägger således en dubbel utsatthet som kvinna och klassresenär. Men också äktenskapsrelationer och skilsmässor är invävda i den egna utvecklingsprocessen. Skilsmässor blir en väg ut ur exploaterande och hindrande relationer och har föregåtts av ökad insikt och medvetenhet. Åter: känslö- och förnuftsbaseerat agentskap.

I kapitel 7, *I kvinnliga klassresenärers spår*, intresserar sig Wennerström för olika former av överföringar som klassresan genererar i familj, yrkesliv och samhälle. Syftet är att fånga klassresans emergenta och kausala effekter i relation till omgivningen. Hos den kvinnliga klassresenären finns ett levtt och praktiserat böra — ett tydligt agentskap: att de kunskaper man fått måste komma till användning och få betydelse i familj, arbete och samhälle. Klassresan får konsekvenser på alla livsplan. Ett särskilt tydligt exempel är de egna barnen, som blir kompensatoriska livsprojekt. De representerar den nya världen. Läxläsning uppmuntras och understöds. Barnen ska få det man själv inte fick. Kultur- och fritid blir viktiga investeringsområden. Klassresenärernas barn läser idag på högskola och universitet. Också hos barnen går ambivalensen igen. Även de har fått förståelsen av sociala villkor, klass och kön internaliserad. Grundsolidariteten med det sociala

ursprunget reproduceras liksom det sociala avstånd och den ambivalens som själva resan skapat. Inte minst erfars avståndet till det förflutna i termer av smak och livsstil.

I kapitel 8, *Klassresa och utvecklingsprocess*, fokuseras kvinnornas samlade klassreseerfarenheter i termer av identitet. Intresset riktas — utan att utesluta strukturella förutsättningar och villkor — mot klassresa som utveckling, identitet och självförverkligande, som hinder och möjligheter, som problem och glädjeämnen — som ambivalens. Å ena sidan slutsummerar kvinnorna sin klassresa med en positiv grundton. Den har fått ett lyckligt slut. Å andra sidan: om de vetat vad de vet idag hade de gjort andra val. Det sociokulturella öde som de valt — om det nu är ett öde och om de verkligen valt det — har de fullföljt med kraft och allvar — också själva ödet tycks dubbeltydigt. ”Känslan är betydelsefull” skriver Wennerström utan att därför förlora sig i det rent subjektiva. Det emotionella och förnuftet — det reflexiva — står i direkt förhållande till strukturer som förutsättningar och hinder, som något som formar men också formas. Vi talar om såväl en *inre* utvecklingsprocess som *yttre* social förändring. Social rörlighet är enligt Wennerström komplexa förändringsprocesser som härrör ur samverkande faktorer på olika nivåer i samhälle, familj och individers karaktärer. De båda världarna är på både gott och ont men utfaller

hos klassresenären, trots allt, i en nyvunnen styrka. Klassresan är i sig själv en levd ambivalens men en självförståelse har erövrats. Den kvinnliga klassresan har villkorat ett liv som via eget agentskap ändå skapat ett erkännande för vad klassresenärerna är, nämligen ”sig själva”.

I det avslutande kapitlet, *Analys och slutsatser*, försöker Wennerström mer tematiskt sammanfatta avhandlingens viktigaste resultat och analytiska poänger. Klassresan — att förflytta sig mellan olika slags livsvillkor — är en överträdelse till något annorlunda. Det är en resa som har sina strukturella förutsättningar: samhälleliga och tidsmässiga villkor, ett i formell bemärkelse öppet utbildningssystem, en arbetsmarknad som utvidgas, relationer och platser i uppväxtfamiljen, relationer i äktenskap och familj och, inte minst, förmåga till agentskap med förnuft och känsla. ”Den blev så här, och det gick så här, och jag hade inte kunnat göra den annorlunda”.

I denna formulering tror jag avhandlingens mest grundläggande tankefiguration synliggörs. Förvisso har de studerade kvinnliga klassresenärerna vuxit upp under villkor och med förståelseformer och känslor de inte valt, men de har, trots allt och till slut, av egen kraft blivit emergenta krafter och kausala mekanismer i sina egna liv. I denna form har de fått ett öde och en förnufts- och känslöstruktur vi, tror jag, på goda

grunder kan kalla klassresa — en ständig kamp mellan att bestämmas av kausala mekanismer och själv vara en emergent kraft som förstår och svarar på dessa mekanismer. I denna senare bemärkelse är klassresenärer naturligtvis människor som alla andra, men de har, som just klassresenärer, en egen specifik berättelse om just klassresans förutsättningar och utfall i deras egna liv.

Detta är vad Wennerströms realistisk "approach" kraftfullt synliggör. Sociala villkor, klass och kön, har högst påtagliga betydelser i våra liv men det har också människor själva. Förnuft och känslor har,

som filosofen Martha C Nussbaum formulerat det, "a special dignity that lifts it above the play of forces". Men om Wennerström har rätt borde man tillägga att denna värdighet utspelas inte över eller bortom krafternas spel utan i - alltid i. Och spelen och krafterna kan se olika ut och ha olika utfall: ett kan kallas klassresa, eller snarare olika former av klassresor.

Wennerströms avhandling är på så många vis föredömlig. Inte minst i det sätt hennes teoretiskt informerade metodologi möter empirin och empirin möter teori. Den lär redan ha sålt slut på första

upplagan. Som sociolog kan man inte annat än att glädjas. Utan klass—resenärens ambivalens — val eller sociokulturellt öde.

*Mats Trondman
Professor i sociologi med
inriktning mot kultursociologi,
Växjö universitet*

Nästa nummer av SF...

Debatt om idrottsforskning

Analysartiklar:

"Hälsoutvecklingen i Sverige 1980–2001"
av Jonas Edlund & Mikael Stattin

"Tværvidenskabelig spørgeskemakonstruktion"
av Henning Olsen

...kommer i mars